

БЪЛГАРСКИТЕ ФУТБОЛНИ ЗАПАЛЯНКОВЦИ /ОПИТ ЗА ЕТНОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА/

Иван Тепавичаров

Без съмнение футболът се е доказал като най-популярната и влиятелна игра по света. Поради това няма да е изненада ако кажем, че това е играта с най-много фенове у нас, а и по целия свят изобщо. Но нека се вгледаме по-детайлно и си зададем въпроса защо именно футболът е играта, която буди такъв голям интерес у хората. Даже и най-големите фенове едва ли могат да си обяснят, защо толкова харесват този спорт. Едни биха казали заради самата игра, други заради непредсказуемостта и т.н. Тук може би обаче най-точният отговор на този въпрос е емоцията от играта. Точно тя е тази сила, която кара хората да ходят на стадионите без значение млади или стари и да „дерат гърло“ за любимия отбор. Разбира се, някои биха оспорили това твърдение, но благодарение на тези хора, които изразяват подобна емоция, футболът продължава да съществува и до ден днешен. В контекста на темата е редно да споменем, че тези хора се наричат запаянковци или фенове. Именно те ще са обект и на опита ми за етнографско изследване.

* * *

Проблематиката относно българските футболните запаянковци в етнографията е малко известна, тъй като за нея съществуват оскъдни сведения, с изключение на статиите в спортните ежедневници след някоя футболна среща. Затова ще се опитам да направя опит да представя футболните запаянковци от гледната точка на етнологията, още повече, че аз самият съм такъв и разполагам с достатъчно етнографска информация, за да се осмеля да представя това съчинение.

Преди да започна да правя анализ на темата е редно и да се споменат причините поради, които хората ходят на футболни срещи. Бронислав Малиновски е автор на теорията за културата като функция на биологичните потребности на човека. В този аспект се споменава като биологична потребност нуждата от активна почивка, т.е. нуждата от развлечения. Още от историята на Древния Рим познаваме правилото за „хляба и зрелищата“, чрез които мнозина императори са манипулирали и направлявали поведението на много римски граждани и на римския плебс /народ/ като цяло. Разбира се, аз не смятам, че футболът е средство за отвличане на вниманието от по-болезнени проблеми на деня. В този смисъл можем да кажем, че футболът е естественото състояние на човешкия дух за много хора по света или ако се позовем на Малиновски, то е потребност от активна и емоционална почивка. В този смисъл футболните запаянковци трябва да бъдат обект на етнографско изследване. В контекст на това може да се твърди, че футболът се приема като елемент на модерната култура, на градската култура. Наистина в редица исторически документи съществуват данни, за игра наподобяваща футбола /при ацтеките и в средновековна Англия/, но в Мексико е била по-скоро елемент от религиозен ритуал, както и в Англия най-вероятно.

Ако продължим да разсъждаваме от гледна точка на функционализма на Малиновски, сред потребностите на човека трябва да открием също състезателният дух, а в тази връзка и стремежа към победа. Във всяка надпревара е заложено състезателното начало и стремежа към победа – било то от спортен, военен, религиозен или друг характер. Културата на състезателния дух е имала и има различни проявления. Познати са например от близкото и далечно минало много войни за територии, войни за чест и надмошье, ритуални войни олицетворяващи победата само символно,

религиозни войни, рицарски битки, дуели за защита на честта и т.н. Във всяко едно от тези начинания е заложено състезателното начало и стремежа към победа.

Проявленията на човешката култура са и футболните състезания. Футболът е част от онази страна в човешкото развитие, която се е опитала да придаде хуманен порядък на състезателния дух у човека, т.е. състезанията да не завършват с човешки жертви и кръвопролития, а победата да се превърне в символ на мира и приятелството между хората. Това е изконното начало на Олимпийските игри, сред които е и футбола.

При футболната игра, както и при спортовете въобще обикновено има изпълнители, но има и публика, която придава допълнителен колорит на състезанието и отразява неговата широка социална основа.

Говорейки за публика, и най-вече за футболните запаянковци трябва да споменем и причините, поради които те подкрепят даден отбор. Едни обосновават своите футболни пристрастия на териториалния принцип, т.е. местоположението на града, в който живеят, като това важи в по-голям % за хората от провинцията в България. Освен по териториален принцип съществуват и хора, които подкрепят даден футболен отбор заради своята политическа принадлежност. Като пример за това, до известна степен могат да бъдат посочени привържениците на Левски и ЦСКА. Публиката на Левски се състои главно от хора, които малко или много са противници на комунизма от времето на началото на 50-те и до началото на 60-те години, период в който ЦСКА печели рекордните и до момента за България 9 поредни титли, като голяма роля затова играе и помощта на комунистическия режим в страната, тъй като не е тайна, че ЦСКА е отбор на българската армия, създаден по политическа линия през 1948 г. Същото може да се каже и за привържениците на ЦСКА, които са поддръжници на комунистическата партия и подкрепят този режим по това време – това са най-вече хора от военните среди, генерали и т.н. Друг принцип, по който се определя пристрастието към някой отбор това са успехите на международно ниво – световно, клубно, европейско и т.н. Примери можем да посочим с отбори като Реал Мадрид, безспорния лидер по титли на европейско клубно ниво, а също така до него могат да се наредят и отбори като Ливърпул, Милан, Байерн Мюнхен, Барселона и други. Друг вид пристрастие към даден отбор, макар и много рядко срещан във футбола, това е пристрастието на религиозна основа. Пристрастия от този тип съществуват във вечното дерби на Шотландия, което се смята от футболните специалисти и за дерби №1 на Великобритания, между Селтик и Рейнджърс. В него обаче историята и статистиката показват, че много от тези мачове са съпътствани с фатален за човешкия живот край. Феновете на Селтик са католици, а на Рейнджърс протестанти. Като тук интересното е да споменем, че омразата идва изключително от страна на Рейнджърс. От създаването на клуба през 1873г. до началото на 90-те години на 20 век, отборът на Глазгоу Рейнджърс се обосновава изцяло и само на протестантството, като клубната му политика се базира на религиозна нетърпимост. В подкрепа на това твърдение ще спомена един факт от 1989 г. Тогава Рейнджърс купуват католика Морис Джонсън, една от най-големите звезди на шотландския футбол и бивш играч на вечния враг Селтик. В резултат на този акт от страна на ръководството на Рейнджърс, мнозина от феновете демонстративно изгарят абонаментните си карти за Айброкс /стадиона на Рейнджърс/ и запалват своите синьо-бели шалчета. На другия полюс е отбора на Селтик създаден през 1888 г. в Източен Глазгоу. Мисията на клуба е да обединява, а не да разделя. Въпреки своя религиозен характер цветовете на Селтик са защитавали и много протестанти, като любопитен е факта, че в историята на клуба най-голямата легенда е протестант. Това е треньорът Джон Стейн под чието ръководство Селтик печели 9 поредни титли и купата на европейските шампиони през 1967 г.

Съобразно емоционалното изживяване по време на футболни срещи бихме могли да разделим футболните запалнянковци на две субгрупи: на умерени и на крайни-като крайните, това са т.нар. „ултраси” в България, „тифози” в Италия и „фенове” в Англия. Това разделение разбира се важи не само за България, но и за всички други страни където футболът се приема като най-популярната игра. Конкретно за нашата страна обаче степента на емоция разделя умерените от крайните. Какво означава това и как преценяваме кои са умерените и кои крайните фенове? Умерените фенове у нас са тези, които изразяват емоция на стадиона, която обаче включва просто зрителско отношение към футболната среща. Разбира се, често пъти от те употребяват нецензурни реплики и обиди, водят спорове, коментират разгорещено и т.н., но никога не прекрочват закона, т.е. всичко е в рамките на допустимото и нормалното поведение по време на мач. Обикновено към този тип субгрупа принадлежат по-улегналите, по-възрастните и по-образовани хора, които гледат на футбола просто като на игра и нищо повече.

По-сложна и трудна за определяне е ситуацията с т.нар. крайни запалнянковци или както ги нарекох по-горе „ултраси”. Споменавайки „ултрасите” трябва да подчертая, че това са група от хора, които най-често принадлежат към по-млада възрастова група, които са антисоциални, или казано на по-прост език това са вандали, хулигани, наричани понякога от хората „утайката на обществото”. При тях отношението към футболната среща е с много по-висок емоционален заряд отколкото при останалите запалнянковци на отбора. Особено това важи за дерби мачовете, като тук можем да дадем пример с вечното дерби на българския футбол – Левски срещу ЦСКА. Не един или два са случаите, когато се е стигало до ексцесии преди, по време или след края на мача. За „ултрасите” това не е просто обикновена футболна среща. В тези мачове, както на зеления килим, така и на трибуните се предава стремежа към победа. Емоцията при съревнованието между тези два отбора преобладава в повече, тъй като между тях се води отдавнашен спор кой е по-велик като отбор, като публика, а и като традиции. Това е начинът на „ултраса” да покаже своята съпричастност и любов към отбора. В основата на тези желаниа стои преди всичко превъзходството над противниковата агитка - в конкретния случай тази на ЦСКА и Левски. Това превъзходство се състои в надвикванията, песните за любимия отбор, и същевременно песните срещу чуждия отбор, като в по-голямата си част тези песни съдържат нецензурни и дори обидни думи и изрази. Тук интересен би бил въпросът дали любовта към отбора или омразата към противника са по-силни. В този аспект и аргументирайки се с някои песни от двете агитки, може да се каже, че има фенове, при които омразата над противниковия отбор надделява над любовта към собствения. Тук ще си позволя с цитати от песни да подкрепя своята теза, като тя в никакъв случай не е ми родавна, а се отнася най-вече за привържениците на ЦСКА и Левски. Ето и една от тези песни, адресирана срещу тима и феновете на Левски: „Вечно да си втори, вечно да си втори, ах колко жалко е да си левскар, смърт на говедата, смърт на прасетата, унищожили футбола у нас”. От обратната страна разбира се също има такива песни като една от тях има следното съдържание: ”А до Хасково с рейс, а на връщане пеша, ЦСКА скрибуца дайте им каруца, има болница една, Пирогов се казва тя, ще напълни всичките легла с агитката на ЦСКА”. Именно емоцията, която споменах в по-горните редове, кара запалнянковците да пишат такива песни. Интересното е при т.нар. „ултраси”, че те винаги действат в група, и тогава показват своите безспорно хулигански и нецивилизовани прояви. Може би в случая е редно да се позовем на бихевиористката теория на Джордж Мийд, според която дори нормалният човек, попаднал в група от съмишленици престава да бъде „нормален” и се асоциира към групата без да разсъждава за ценностите, които тя проповядва и лансира. Позовавайки

се на Мийд ще се опитам да защита становището си, че емоцията на другите над останалите от агитката въздейства в същата насока и по отношение на „разумния“ и „нормалния“ индивид. А сред феновете въздействието на мнозинството е една от движещите сили за поведение. Ако вземем един от тези „ултраси“ и го отделим от групата му, той едва ли ще прибегне да направи нещо непозволено, но поставяйки го в група, в която моментното състояние е приповдигнато, той се поддава на емоцията, която в такива случаи взема връх над разума.

Желанието за победа твърде често излиза извън рамките на „зеления терен“ и се изразява в колективен стремеж съревнованието да се пренесе на база „агитки“, като футболът като игра в този случай остава на заден план. Това особено се забелязва при агитките на отборите, усещачи предстоящата загуба, а дори и при очаквана победа, когато емоцията предизвиква „ултрасите“ да търсят съперничество срещу противника, но вече в чисто агресивен план, от което следват побоища, чупене на материални ценности и какви ли не „дивашини“. Тук само ще посоча някои изстъпления, които са прецеденти във футбола и сред футболните запалянковци - като например запалването на един от секторите на стадион „Георги Аспарухов“ по време на мач именно между Левски и ЦСКА, от страна на червените привърженици. Едно от най-потресаващите изпълнения обаче още се помни, случило се отново на столичното дерби. Тогава агитката на Левски разярена от това, че до момента губи в резултата хвърля жива змия по играч на ЦСКА.

За ескалацията на футболното хулиганство след 1989 г. много спомогна и обстоятелството, че повечето от футболните отбори станаха собственост на т.нар. „мутри“, сред които се открояват собственика на ЦСКА Васил Божков-Черепя, собственика на Литекс – Гриша Ганчев, собственика на Локомотив ПД и бивш бос на ВИС 2 - покойният вече Георги Илиев. Списъкът е по-дълъг. Тук трябва да прибавим и това, че някои български отбори бяха закупени от руски „бизнесмени“, които по нищо не се отличават от родните мутри и в тази връзка се открояват имената на Майкъл Чорни /бивш собственик на Левски/ и Денис Ершов – собственик на бургаския Нафтекс.

Тези собственици реално въздействат на привържениците на техните отбори със собственото си поведение и не в един или два случая самите те са инициаторите на различните изстъпления на агитките.

В последно време се наблюдава и едно друго негативно явление: намесата на политиката във футбола, като това в най-голяма степен се отнася до отбора на Левски. Не е тайна, че в редица европейски страни руски бизнесмени харчат огромни суми за издръжка на футболни отбори не защото са привърженици на тези отбори, а за да купуват „влияние“ /това са думи на Александър Литвиненко - бивш руски разузнавач/. В това отношение Майкъл Чорни е един типичен пример. Самият той стана печално известен със своята намеса в българската политика. След като беше изгонен от България, на няколко пъти неговия личен адвокат Тодор Батков използва „синята“ агитка, за да прави подписки, настояващи Майкъл Чорни да бъде върнат в България. За намесата на политиката във футбола и по конкретно сред запалянковците на Левски, особено наиздателен стана случай от миналото лято по време на мача между Левски и ЦСКА за Суперкупата на България, когато от „синия“ сектор бяха издигнати лозунгите със следните надписи: „Чуйте вие западни търгаши“, „Чуйте вие турски педерастии“, „България не се продава, че България е слава“. Едва ли е нужно да напомням, че тези лозунги бяха в пълно противоречие с поетия от България път на добросъседство, и интеграция в Европейския съюз. Разбира се, тук не бих искал да обвинявам само запалянковците, но факта, че те приемат, макар и несъзнателно да се превърнат в „маша“ на хора, свързани с руското влияние в България, е най-красноречивият пример

как интереси, нямащи нищо общо с футбола, го опорочават и превръщат в пародия. А цитираният по-горе случай е поредното доказателство, че агитките в качеството си на колективни тела могат да бъдат манипулирани твърде лесно.

За съжаление изстъпленията на българските футболни запалнянковци най-вече след 1989 г., нараснаха значително и се превърнаха в обществен проблем. В последните години може да се каже, че в България се намират едни от най-ексцентричните и невъздържани фенове на футболната игра. Логичните въпроси, които следват в този случай, са защо се получава така и кои са причините? Много са обясненията и мотивите, поради които някои фенове показват своята невъздържаност. Някои биха казали лошо възпитание от страна на родителите. Друга причина, която не е маловажна е и отношението на футболните ръководства. Разбира се, макар и несъзнателно понякога ръководствата на отборите също правят така, че нажежат обстановката по трибуните. Примери за това могат да се посочат много. Това най-вече се случва преди някой важен европейски или мач от вътрешното първенство, когато, водени от желанието на всяка цена да се победи, ръководителите на дадени отбори „нахъсват” публиката с цел да се упражни психологическо въздействие върху „противника”.

Проблемът с футболните хулигани не трябва да бъде подценяван и да остава на заден план, защото утвърдил се веднъж, той може да придобие още по мащабни измерения, особено в малка страна като България. Не трябва да се забравя, че агресивните действия на феновете оставят след себе си редица последствия не само от материален аспект, а понякога и до отнемане на най-ценното – човешки живот. Достатъчно е да си припомним за нелепата смърт на Младен Младенов, 30 годишен зъболекар от София – женен, с малко дете, който пострада в резултат на улична схватка между фенове на Левски и ЦСКА, след поредното им дерби. Именно този трагичен случай трябва да напомня на т.нар. „ултраси”, че футболът е просто една игра, един спорт обосноваващ се на съперничество, но преди всичко на спортменство. Същото трябва да важи и за футболните привърженици.

В заключение може да се каже, че футболната запалнянковщина в България в някаква степен отразява случващото се в страната през последните 15 години. Обществената криза у нас, породена от прехода към демокрация и свободна пазарна икономика, не можеше да не даде своето отражение и в такава сфера като футболния живот. От една страна българските запалнянковци получиха свободата да демонстрират по своя воля футболната си култура и в известно отношение ставащото по стадионите е един реален израз на това какво представлява част от българското общество. Тук има значение обстоятелството, че в България особено популярни от години са английските отбори и тяхната публика, добре известна по света със своите вандалски изяви. Не е тайна, че българските „ултраси” обичат да подражават на своите британски събратя и без съмнение това е една от причините за хулиганството по нашите стадиони. Друга важна причина трябва да се търси в обстоятелството, че спортът и особено футболът се превърнаха в системи за престъпност и корупция, а това естествено не можеше да не повлияе и на футболната запалнянковщина. Като трети важен фактор може да се посочи и това, че през последните 15 години истинските привърженици на футболната игра се разочароваха от своите любими отбори и вече не присъстват на футболните мачове. Сред запалнянковците надмощие взе едно ново поколение – предимно слабо образовани и лесно манипулируеми младежи със склонност към престъпни действия и насилие .

Така че причините за това нерадостно състояние са комплексни, и в един общ план отразяват обществената криза у нас. В етнографски аспект т.нар. „ултраси”, както и умерените футболни запалнянковци са едни типични субгрупи от българското общество, които заслужават вниманието на българската етнология. Със сигурност тези обществени язви могат да се лекуват по-успешно ако бъдат детайлно изучени, а

етнологията е известна с това, че е приложна наука. Това именно бе един от основните ми мотиви да представя настоящата разработка и в бъдеще да продължа да се занимавам със субкултурата на българските запаянковци.

BULGARIAN FOOTBALL FANS (AN ATTEMPT TO CREATE AN ETHNOLOGICAL “RECORD”)

Ivan Tepavicharov

Summary

THE AUTHOR’S INTENTION IS TO EXAMINE THE BULGARIAN FOOTBALL FANS SUBCULTURE. THIS PROBLEM IS UNDERESTIMATED BY THE ETHNOLOGY IN BULGARIA DESPITE THE GREAT INFLUENCE WHICH THE GAME EXERCISES IN THE COUNTRY. THE STRESS IN THE ARTICLE IS PUT ON THE INTERACTION BETWEEN FOOTBALL AND POLITICS AND THE IMPACT OF THIS INTERACTION ON THE FANS BEHAVIOR. THE CONTRIBUTION IS AIMING TO MAP SOME OF THE MAIN PROBLEMS CONNECTED TO THE FANS SUBCULTURE AND TO DRAW THE ATTENTION OF THE ETHNOLOGISTS IN BULGARIA ON A TOPIC WHICH HAS A GREAT POTENTIAL FOR FUTURE RESEARCH.